

O carte din biblioteca principelui Barcsai

SPIELMANN - SEBESTYÉN MIHÁLY

Biblioteca Județeană Mureș

În fondul Bibliotecii Teleki-Bolyai din Târgu-Mureș, mai precis în colecția strânsă de contele Samuel Teleki, se află un volum în format 12 (în duodecimo) legat într-un manuscris pergament mai vechi.¹ Deși scopul nostru primar nu este studierea coperților și nu dorim să intrăm în amănunte privind legătura de carte, totuși chiar și o privire superficială aruncată asupra acestui volum, semnalează faptul că pergamentul folosit pentru acoperirea corpului cărții este un manuscris muzical acompaniat de un text în limba latină scris cu caractere gotice (litere tip fractur), iar notația muzicală s-a făcut cu neume (conform uzanțelor medievale și renascentiste).

Folosirea secundară a filelor de pergament nu este una neobișnuită. În fiecare colecție mai voluminoasă și cu cărți vechi se vor găsi asemenea volume. Filele refolosite de obicei provin din *missale* sau alte manuscrise muzicale liturgice care, fie că au fost scoase din uz, ele fiind înlocuite în liturghia zilnică cu exemplare tipărite (revizuite, lărgite, refăcute etc.), fie nu au putut rezista vicisitudinilor timpului, și cu ocazia reformelor bisericii apusene ele au devenit depășite, interzise, abandonate, nefiind apreciate de protestanți. (De multe ori oștirile rivale din războiul de treizeci de ani au prădat mănăstiri și biblioteci publice sau particulare însemnate, distrugând mari valori bibliofile, unicate, manuscrise rare, iar până la urmă resturile de volume au fost vândute fără discernământ unor editori, tipografi sau legători de carte.)

În volumul nostru se află două tipărituri mai mici, alăturate (coligate) de primul lor proprietar, poate de însuși viitorul principe Acațiu Barcsai (c. 1610-1661). Presupunerea noastră se bazează pe constatarea simplă, după care nu există altă însemnare de proprietate în afară de semnătura lizibilă a lui Barcsai. Se află însă două note scrise de aceeași mână, fără posibilitatea însă de a identifica persoana semnatară. Astfel, pe versoul foii de gardă se află o notă de lector *NB numerum 8. 9. 12. 14. 16 etc. 19. 22.* care se referă la subcapitolele din lucrarea *Disputatio preiucunda*. Pe pagina de titlu: *Prohibitus*, ceea ce se referă la conținutul cărții, iar mai jos *Cave me legas* (adică: citește-mă cu grijă!), iar pe

¹ Cota cărții: Fondul Teleki: T d-196 c (Inv. 10410).

paginile 10-11 din primul coligat se află câteva remarci despre întâietate în competiția femeii și bărbați. Ele provin de la o a treia persoană neidentificată, un posesor situat în timp probabil după moartea lui Acațiu Barcsai.

Dacă am suscitât curiozitatea cititorului într-o măsură suficientă, iată descrierea celor două publicații. Descrierea noastră urmează tipicul descrițional pe baza căruia am întocmit cele două volume ale catalogului postincunabilelor și anticvelor din Biblioteca Teleki-Bolyai:²

Col. 1. *Disputatio prejucunda qua anonymus probare nititur mulieres homines non esse. – Cui opposita est ...* GEDICCUS, Simon: *Defensio sexus muliebris.* – Hagae-Comitis, excudebat I. Burchornius, 1644. – 12° 190 pp.

Col. 2. [GAEDDAEUS, Conrad:] *Laus ululae ad conscriptos ululantium patres et patronos.* Authore Curtio Jaele. – Prostat Glauropolui, apud Ceasium Nyctimenium, in platea Ulullaria sub signo Uladislai Regis Poloniae, s. a. [c. 1644-1652.] – 12° 170 [6] pp., 2 fig. aenogr.³

Ambele sunt lucrări interesante după părerea noastră, ambele au suscitât interesul cititorilor contemporani, una prin concepția sa „pro feministă” într-un secol dominat de bărbați, alta fiind un pamflet politic din care au apărut fragmente în diferite antologii literare din secolul al XVII-lea.⁴ Din păcate autorul ascuns sub pseudonimul Curtius Jaele rămâne necunoscut, cu toate că Barbier îl identifica cu un anume Conrad Geaddaeus. Cât despre Simon Geddicus (1551-1631), aflăm că numele său adevărat este Simon Gedik; a fost student la Universitatea din Leipzig, ulterior a parcurs o carieră ecleziastică meritorie, din simplu predicator la Johannis-Kirche din Leipzig, spre sfârșitul vieții sale ajungând să fie ales episcop luteran de Merseburg, și consilier apropiat „în problemele cerului” al principilor electori ai Brandenburgului.⁵ Autor fecund, Jöcher în lexiconul său înșiră nu mai puțin de 23 de titluri: dispute, pamflete, tratate, postile (predici ocazionale) etc.

Laus ululae (Lauda bufniței) face parte din seria de opere foarte răspândite ca gen literar (encomium) în epoca renașterii și barocului literar. Față de modelul antic, însuși termenul era interpretat mai larg, encomium sau laudatio (laus) însemnând în noile condiții nu numai o simplă preamărire a unei persoane, ci mai

² *Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum Bibliothecae Teleki-Bolyai Novum Forum Siculorum*, Târgu-Mureș – Marosvásárhely – Neumarkt am Mieresch, Editura Lyra, 2001.

³ Numele autorului identificat cf. Antoine-Alexandre Barbier, *Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes*, Paris, 1809, vol. III, nr. 12348.

⁴ De exemplu în *Admiranda rerum admirabilium encomia*, Nymwegen, 1676.

⁵ Christian-Gottlieb Jöcher, *Gelehrten-Lexicon*, Leipzig, 1750, II Col. 900-901.

mult o laudă ironică a lucrurilor, animalelor, fenomenelor sociale și literare. Lucruri neînsemnate primesc astfel o aură neașteptată prin ironia interpretării, din animale pașnice, din simple fenomene corporale (boli de exemplu), pretextele prelucrate devin pamflete politice savuroase la adresa epocii, ai mai marilor zilei, împotriva frustrațiilor de tot felul. Adică prin fraze pompoase, patetice „înzestreează cu note pozitive ceea ce este nonvaloare și decădere, apără și justifică ceea ce nu poate fi apărat din punct de vedere etic, și nu poate fi justificat estetic sub nici un fel.”⁶

Însemnarea de proprietate poate fi întâlnită în două locuri, scrise chiar de proprietarul volumului. Pe versoul copertei I, sub ex-librisul (lipit ulterior în carte) aparținând lui Sámuel Teleki de Szék apare: *Acatius Barczai de Nagy Barcza 1652.* și pe pagina de titlu al primului coligat: *Is liber Acatj Barczaj B.*

Așadar aceste două volume au făcut parte din biblioteca lui Acațiu Barcsai. Persoana lui nu este prea cunoscut marelui public, și nici în fața acelor specialiști care nu sunt familiarizați cu istoria Ardealului princiar. (Autorul acestei comunicări a scris un volumaș despre principii Transilvaniei, lucrare apărută în trei ediții consecutive la Târgu-Mureș.⁷)

Născut în jurul anului 1610, Acațiu (Ákos) Barcsai face parte dintr-o familie hunedoreană de origine română, însă trecut la religia calvină. A fost educat la curtea princiară a lui Gabriel Bethlen (care domnește între 1613-1629). Ucenicia practică în diplomatie și-a făcut-o la Constantinopol timp de 5 ani, între 1632-1637. În 1634 a devenit cămărașul curții, în 1642 a fost ambasadorul curții din Alba Iulia la Istanbul, trimis în misiuni diplomatice de mai multe ori la curțile voievozilor moldoveni și munteni. Pentru meritele sale, principele Gheorghe Rákoczy I l-a promovat în poziția de ban al Lugojului și al Caransebeșului. (Ulterior devine și comite suprem de Hunedoara.) Nu a fost un spirit militar, participarea sa în războiul de 30 de ani nu i-a adus lauri. În 1649 devine consilier princiar.

Nu a fost antrenat direct în campania tragică inițiată de Gheorghe Rákoczy al II-lea pentru ocuparea Poloniei, în schimb el fiind numit de principe loțiitorul principelui. Se știe că în 1657 Rákoczy este nevoit să părăsească tronul Transilvaniei sub presiunea turcilor și tătarilor, care au pustiit țara drept pedeapsă pentru campania poloneză inițiată de Rákoczy fără consimțământul Porții. Urmează o serie de mici personalități pe tronul ardelean, care demisionează la

⁶ Kovács Endre, Molnár Nándor, Voigt Vilmos, *Enkómion*, în *Világirodalmi lexikon*, Budapest, Akadémiai kiadó, 1972, vol. II, p. 1128.

⁷ Sebestyén Mihály, *Erdélyi fejedelmek*, Marosvásárhely, Mentor kiadó, 1992. (1993, 1994).

rândul lor la orice tentativă de întoarcere a lui Rákoczy la putere. În sfârșit, la 14 septembrie 1658 turcii îl cheamă pe Barcsai în tabăra sultanului instalată la Ineu (județul Arad) și i se oferă funcția de domnitor. Barcsai acceptă cu condiția ca trupele otomane să iasă din țară și să se restabilească pacea Transilvaniei, iar la rândul lui se obligă la plata unui uriaș tribut anual și a unei despăgubiri de război de 500 de mii de galbeni. Totodată, trebuie să cedeze din teritoriul principatului, adică să evacueze cetățile Caransebeșului și Lugojului. Dieta de la Sighișoara din septembrie 1658 acceptă domnia lui Barcsai, iar la 11 octombrie este introdus în funcția supremă din stat. Gheorghe Rákoczy al II-lea însă nu a putut să conceapă pierderea puterii sale, de aceea a menținut o agitație permanentă împotriva urmașului său, organizând comploturi și acte de nesupunere față de poruncile lui Barcsai în nord-vestul țării. Doar atunci va recunoaște domnia lui Acațiu Barcsai, când află de planul ocupării Oradiei de către turci. Atunci cedează apărarea cetății inițiativelor lui Barcsai.

Teama de o nouă invazie turco-tătară asemănătoare anilor 1657 și 1658 îl face pe principe să se prezinte benevol în tabăra turcilor din vilaietul timișorean. El dorea să dovedească turcilor că rămâne sub ascultarea sultanului, și că nu are nici un amestec în uneltirile lui Gheorghe Rákoczy al II-lea. În lipsa principelui, cel pârât ocupă Transilvania și domnia, iar Barcsai trebuie să se retragă doar în cetatea Sibiului și să suporte chiar un asediu din partea uzurpatorului. Depresurarea Sibiului are loc la vestea apropierei pașei de Buda, când Rákoczy se retrage spre Oradea. În lupta de la Florești (în apropierea Clujului) în mai 1660, Gheorghe Rákoczy al II-lea este rănit mortal.

Barcsai rămâne singur în fața invaziei turcești care se termină prin ocuparea Oradiei în august 1660. El rămâne singur în fața oprobriului public, contemporanii îl fac țap ispășitor pentru pierderea celei mai puternice cetăți a Transilvaniei, fiind singurul vinovat: fusese prea slab, a promis un tribut insuportabil de mare turcilor, este culpabil de insolvabilitatea visteriei.

Adevărul este că principele a fost ținut în captivitate de turci pe lângă Arad, și a fost eliberat doar după ce Oradea a ajuns în mâinile cotropitorilor. El nu a putut să facă minuni față de superioritatea numerică și militară a musulmanilor.

Popularitatea nici până la acea dată nu prea ridicată a principelui a scăzut și mai mult. Ba chiar, s-a organizat după moda vremii o contrapartidă în fruntea căreia s-a situat Ioan Kemény, marele nobil și scriitor proaspăt reîntors din captivitatea tătarilor din Crimeea. Kemény s-a declarat contra-principe, fiind sprijinit atât de adepții lui Rákoczy, cât și de majoritatea Stărilor și Ordinelor ardelene, nemulțumite și agasate de înăsprirea jugului turcesc și pierderea autonomiei Principatului.

Pentru a evita un nou război civil, în ziua de 31 decembrie 1660 demisionează din domnie și la dieta convocată de Kemény la Reghin (Comitatul

Turzii) predă însemnele puterii noului principe ridicat la rangul cel mai înalt. Kemény însă este suspicios, se teme ca turcii nu cumva să-l repună pe omul lor în fruntea țării. De aceea îl prinde și îl întemnițează în cetatea Gurghiului. Pentru a avea siguranța necesară ordonă transportarea lui Barcsai în cetatea Chioarului (Maramureș). În drum spre noua detenție, se pare la porunca secretă a lui Kemény – deși sunt cumnați – el este omorât în apropierea comunei Cosma (județul Mureș) și este înmormântat în satul Râpa de Jos (azi Vătava) în cel mai mare secret. Mormântul lui a fost găsit doar la începutul secolului trecut.

A fost căsătorit de două ori, prima dată cu Erzsébet Szalánczi și apoi în 1660 cu Izabella de Bánffy. În timpul domniei sale a fost acceptată stema Ardealului la dieta din Sebeș (1659).⁸

În calitate de consilier a participat la redactarea codicelui *Approbatae Constitutiones* (1654), și l-a sprijinit pe Apáczai Csere János, profesorul cartezian și enciclopedist de seamă. Noul lexicon cultural editat acum doi ani la Budapesta, nu amintește nimic de biblioteca principelui.⁹ Cât despre ceilalți principii ardeleni, literatura de specialitate amintește de biblioteca lui Ioan Sigismund și Isabella de Zápolya, Ștefan și Cristofor Báthory, de colecția lui Gabriel Bethlen și cei doi Rákoczy, precum și cea a principelui Mihai Apaffy. Iată, de azi putem să înscriem un nume nou pe lista bibliofililor transilvăneni din secolul al XVII-lea.

A Book from Prince Barcsai' s Library

Abstract

Acațiu (Ákos) Barcsai was one of those characters who had influenced the political and cultural development of Transylvania. He acted both as politician and soldier – and the climax of his career' was the appointment as Transylvanian voivode in 1658. He also was an ambassador, having accomplished many diplomatic missions.

At Teleki – Bolyai Library from Târgu-Mureș we can find a small-sized book containing two short texts. The book – in fact a coligat – was bound together by its first owner - probably the prince Barcsai. His property mark appears twice in the pages of the publication, a fact that allows to consider him as one of the Transylvanian bibliophiles of his times.

⁸ *Új magyar életrajzi lexikon*, Főszerk Markó László, Budapest, Magyar Könyvklub, 2001, I, p. 421-422.

⁹ *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor*. Főszerk Kőszeghy Péter, Budapest, Balassi kiadó, 2003, vol. I, p. 210-211.